

Penyo Penev
(Plovdiv, Bulgaria)

The Names of the Five Capitals of Tsar Samuil's State

Abstract: After large parts of eastern Bulgaria were annexed by the Byzantine Empire in 971, the Bulgarians in the unconquered territories united and founded their own state, named Western Bulgarian Empire, under the rule of Tsar Samuil. As the new state was constantly at war with Byzantium, the capital had to be moved several times, from Sofia to Voden, to Meglen (Maglen), Prespa and Ohrid. This paper studies the names of the five capitals. As Voden (related to *water*), Meglen (related to *fog*) and Prespa (*snow drift*) have a transparent origin, the author discusses in more details the existing theories regarding the etymology of the names of the cities of Sofia and Ohrid.

Пеньо Ст. Пенев
(Пловдив, България)

Имената на петте столици на цар Самуиловата държава

През 971 година Източна България, в чиито предели влизат: географската област Мизия със столица Велики Преслав, Северна Тракия с център Пловдив и Черноморското крайбрежие, е присъединена към Византийската империя. Българите, които населяват непокорените и незавоювани земи, се обединяват и създават своя собствена държава под името Западнобългарско царство (Дринов 1871: 388-438; Иванов 1986:75). В него влезли вътрешните части на Балканския полуостров: областта Македония, Албания, Северен Епир, Северна Тесалия, Моравската долина, околностите на Видин и София (Иречек 1886: 244).

За столица на Западнобългарското царство първоначално е избран град Средец-София, където от Силистра е преместен патриаршеският престол. След като Самуил е оглавил Западнобългарското царство, той води непрекъснати войни с Византия и поради тази причина се е налагало столицата да се премести последователно от София във Воден, в Мъглен (Меглен), в Преспа и накрая в Охрид.

В историческите извори няма конкретни сведения за това дали става дума за преместване само на патриаршеския престол или за столиците на цар Самуиловата държава.

Имената на тези пет столици на Западнобългарското царство ще бъдат анализирани в следващото изложение.

Средец – София – ‘име на град в централната част на Първата българска държава’

Най-старото име на града – Сердика е старотракийско, смята се, че селището е назовано по името на древното племе серди. За значението на корена *serd- са изказани разни мнения. Този корен се свързва със санскритското *śardas* и немското *Herd* ‘стадо’, като се има предвид, че в Софийското поле е имало добре развито овцевъдство и районът е бил известен с производството на сирене и извара (Младенов 1992: 185-186).

Съществува и друго твърдение, съгласно което името на племето серди се свързва с корен *k’erdh-, арм. *sert* ‘упорит, устойчив’.

Друго предположение изказва В. Томашек, според него името на племето „серди” би могло да се изведе от кор. *k’dh- (?), арм. *sert* (?) и тогава това име би означавало ‘упорит-и’ (цит. по Младенов 1992: 186). Ст. Младенов смята за по-вероятно първото твърдение, тъй като от кор. *k’erd- след асибиляция на *k>*s се извежда *serd-, *srd (с нулев вокализъм), който е в стб. *сръдѣцѣ*, арм. *sirt* (в *satə m-eziците*), а кор. *serd- (с е-вокализъм) чрез метатеза минава в *srēd, който е в стб. *сръѣда* (БЕР VII: 680-681).

От ие. кор. *k(’)erdh- се извежда стб. *сръѣда* срещу гр. *βουκόλιον*, *прóβατον* ‘стадо, добитък’ (Стб. речн. II, 2009: 1206; Младенов 1941: 690).

Древното название Сердика е адаптирано и усвоено от славянското население като *Сръѣѣцѣ*, след метатеза на групата *єр>рѣ*, като се сближава по народна етимология вероятно със стб. *сръѣда* ‘среда, център’.

Византийците отбелязват *Сръѣѣцѣ* с формата *Triaditza* от първоначално *Striaditza* (*ѕ* се възприема като част от предлога *εις* ‘в’).

По-късно *Сръѣѣцѣ* е заменено от името на голямата църква „Света София”, която се издига на най-високото място в града. Селищното име на града се е утвърдило без прилагателното „света”, макар че у други народи прилагателното *saint, santa* влиза много често в състава на географски названия (Младенов 1992: 185-186).

Воден – ‘име на град в Югозападна Македония (сега в Гърция)’

Прието е да се твърди, че градът е наречен така по името на реката Вода, от стб. прилагателно *водѣнь* (Младенов 1992: 186). Интересно е, че старото тракийско име на града е *Edessa*, от и.е. *uedes-jə ‘воден’, така е напълно възможно обяснението на името Воден като превод на трак. *Edessa* (Георгиев 1958: 133). Към този корен се отнася и селищното име *Odēssos*, сега град Варна.

Мъглен, Меглен – ‘име на средновековна българска крепост и на област в Южна Македония’

Селищното име Мъглен е прилагателно име от корена на стб. дума *мъгла*, прслав. *mьgla, диал. мегла. Стб. *мъгльнѣ* е наследено от диал. меглен ‘име на южен вятър’ (Заимов 1967: 207; БЕР III, 706; БЕР IV, 369-370).

Преспа – ‘име на област и котловина в района на Преспанските езера; име на средновековна крепост на остров Ахил’

Областта в района на Преспанските езера се дели на две части – Голяма и Малка Преспа.

Името етимологически се свързва със стб. съществително *prьk-сѣпа, прслав. *per-сѣра: пряспа и преспа ‘навеян, натрупан дълбок сняг’. Прасл. *per-сѣра е

отглаголно име от *per-sŭ(p)ti, *per-sŭpa, което е свързано чрез редуване *ŭ:*ŭ с *per-sypati, срв. расъпати в Ман. хр. (Иванов 1910: 55-80; Младенов 1941: 534; БЕР V, 840; VI: 680-683).

Охрид – ‘име на град в Югозападна Македония’

Името на македонския град Охрид, който става център на книжовна школа по време на Първото българско царство, е предмет на много спорове. Опитите за обяснение на това селищно име са породили различни твърдения, някои от които взаимно се изключват. Тук не е необходимо и не е възможно да се проследят всички съществуващи хипотези. Общо те могат да се обединят в две основни групи: в първата се отстоява твърдението за произхода на селищното име от античното название на Охридското езеро – Лихнида, а във второто се поддържа мнението, че името Охрид е образувано от корена на славянското съществително хрид ‘височина, възвишение’.

Първи В. Томашек се възползва от идеята за връзка на античното име Lichnis, -idosc известното от византийските извори име Achris, -dos. По-нататъшно развитие тази идея получава в научните търсения на проф. Йордан Иванов (1925), тя се подкрепя от проф. Стефан Младенов (Младенов 1992: 182), а в последно време и от Бойка Мирчева (Мирчева 2006: 457-462; 2010: 141-159).

Според тях, античното Lichnid-a се видоизменя в *Lychrida, *Luchrida чрез посредничество на албанския език (конкретно на неговия тоскийски диалект) с прехода п>л, а в резултат на дисимиляция се получават формите *Nychrida, *Nuchrida, при които п се възприема като част от гръцкия предлог ἐν ‘в’. Остава неясен преходът на начално п в о.

Най-напред проф. Л. Милетич (Милетич 1926: 142-146; 1935: 209, 258) предлага славянска етимология на името Охрид, като го разчленява на о- ‘около’ и хрид ‘хълм, възвишение’. Начално а- в гр. Achida закономерно се предава със славянско о- (вж. БЕР IV, 529). Тази славянска етимология се подкрепя от проф. Ст. Романски (Романски 1929: 71-76) и от проф. Ив. Дуриданов (Дуриданов 1959: 539-542). Подобни тълкувания се застъпват и от други автори (вж. Дуриданов 1959: 541).

Някои изследователи са склонни да мислят, че славянската етимология на селищното име Охрид напомня някои от съществуващите народни етимологии (вж. Младенов 1992: 187), а именно:

а) според народно предание: уж когато се строяла Охридската крепост император Юстиниан, възхитен от нейното прекрасно местоположение, възкликнал: „Ох, рид!, т.е. Ох, какъв хубав рид!“ (Шишманов 1893: 579);

б) името Охрид е получено от прякорите Мокрос, Мокран, дадени на цар Самуил, който по произход бил от стар персийски род – „Мокрян“, чиито предци били заселени в района на Охрид, срв. прехода Mokhran>Mohrid>Ohrid(цит. по Иванов 1925: 56);

в) името Охрид по всяка вероятност е свързано с прабългарската дума окхро ‘злато’, откъдето и ‘златен, сияещ като злато град’ (Добрев 1995: 154-155).

И така от имената на петте столици на цар Самуиловата държава три са славянски по произход: Воден, Мъглен (Меглен) и Преспа.

Старото тракийско име Сердика е адаптирано и усвоено като Средец, вероятно сближено със стб. дума срѣда ‘среда, център’.

Сакралното име Света София е от гр. HagiaSophia ‘света мъдрост’.

Етимологията на селищното име Охрид е спорна.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР 1986: Български етимологичен речник, Т. III, София, 1986; Т. IV, София, 1995; Т. V, София, 1996; Т. VI, София, 2002.
- Георгиев 1958: *Георгиев, Вл.* Исследования по сравнительно-историческому языкознанию. Москва.
- Добрев 1995: *Добрев, П.* Езикът на Аспаруховите и Куберови българи. Речник и граматика. София.
- Дринов 1971: *Дринов, М.* Началото на Самуиловата държава. – В: Избрани съчинения, Т. I. София, 389-433 (първоначално 1874, 1876).
- Дуриданов 1959: *Дуриданов, Ив.* Името Охрид у южните славяни. – В: Български език IX, 6, 539-542.
- Заимов 1967: *Заимов, Й.* Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена в българската топонимия. София.
- Иванов 1910: *Иванов, Й.* Цар Самуиловата столица в Преспа. Историко-археологически бележки. – В: Известия на българското археологическо дружество, I, 55-80.
- Иванов 1925: *Иванов, Й.* Произход на цар Самуиловия род. – В: Сборник в чест на Васил Златарски по случай на 30-годишната му научна и професорска дейност. София, 55-62.
- Иванов 1986: *Иванов, Й.* Българите в Македония. София, (първоначално 1917).
- Иречек 1886: *Иречек, К.* История на българите. Велико Търново, 2 доп. изд. София, 1996.
- Милетич 1926: *Милетич, Л.* По въпроса за произхода на името „Охрид”. – В: Македонски преглед II, 2, 142-146 (фр. рез. 159-160).
- Милетич 1935: *Милетич, Л.* Към въпроса за произхода на името Охрид. – В: Македонски преглед IX, 3 и 4, 209 (фр. рез. 258).
- Мирчева 2006: *Мирчева, Б.* Св. Еразъм Форлийски (Охридски) във Versio Slavica. – Византия, Балканите, Европа. Изследвания в чест на проф. Василка Тъпкова-Заимова (= Studia Balcanica, 25). София, 453-462.
- Мирчева 2010: *Мирчева, Б.* За историческите свидетелства в славянската служба за св. Еразъм Охридски (Форлийски). – В: ПÉНИЕ МАЛО ГЕУРГИР. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Георги Попов. София, 141-159.
- Младенов 1941: *Младенов, Ст.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София.
- Младенов 1992: *Младенов, Ст.* Имената на седем български столнини. – В: Избрани произведения. София, 184-189 (първоначално 1927).
- Романски 1929: *Романски, Ст.* Имената на някои македонски градове. 2. Охрид. – В: Македонски преглед V, 3, 71-76.
- Стб. речник 2009: Старобългарски речник, т. II ѓ – в. София, 1206.
- Шишманов 1893: *Шишманов, Ив.* Принос към българската народна етимология. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, IX, 443-646.